

MALNOMENACIÓ A L'ANTROPOTOPONÍMIA PITIÛSA. UNA APROXIMACIÓ AL CAS DE FORMENTERA

Antoni ORDINAS GARAU

INTRODUCCIÓ

A partir del corpus toponímic recollit per tal de vestir el mapa topogràfic a escala 1:5.000 de les illes d'Eivissa i Formentera, aixecat per encàrrec de la Conselleria d'Obres Públiques i Ordenació del Territori del Govern Balear, recull en què hem participat activament, és la nostra pretensió apropar-nos des d'una perspectiva global a la dimensió, tant quantitativa com qualitativa, que assoleix el subconjunt dels antropotopònims dins el conjunt de la toponímia pitiüsa; fixant l'atenció, dins aquest, en el grup dels malnoms, per arribar a detallar, com a exemple, el pes i les característiques dels que apareixen a la toponímia formenterensa.

El treball de camp que constitueix la font abans esmentada ha proporcionat un total de 7.803 topònims, dels quals en corresponen 6.778 a Eivissa i els 1.025 restants a Formentera. Es tracta, per tant, de la major arplega de noms de lloc fins ara realitzada per al conjunt de les Pitiüses, fet que ens proporciona força seguretat a l'hora d'extreure'n certes generalitats o conclusions.

Però abans d'entrar en major detall voldríem exposar una sèrie d'aclariments preliminars: a l'àmbit geogràfic pitiús, com a altres indrets, el malnom és emprat com a sinònim exacte de renom o motiu, sense quedar, per tant, reservat per a designar els renoms ofensius o despectius. Així mateix, la malnomenació aquí analitzada, com que procedeix d'antropotopònims, que a la vegada abunden per les peculiars característiques geogràfiques i socials d'aquest territori insular, s'ha configurat en noms de casa, és a dir, renoms o malnoms individuals transmesos a una casa o propietat, que, posteriorment o simultània, els pot transmetre a la vegada als seus estadants, i els transforma en col·lectiu. En moltes ocasions el malnom o nom de casa té l'origen en un cognom o un prenom dels antics propietaris, preservat, fins i tot, al llarg dels segles.

L'ANTROPOTOPONÍMIA PITIÛSA

El doctor Moreu-Rey (1982, p. 106) ja assenyalava que «la proporció d'antropotopònims, o topònims procedents d'antropònim, apareix extraordinària, a tots els països i a tota època», i estimava que en segons quines comarques la seva proporció

podia superar el 40 o 50% del total dels noms de lloc. El cas de les Pitiüses ho demostra tan a les clares, com veurem, que esdevé paradigma per l'elevada densitat dels antropotopònims, almanco dins el context de l'arxipèlag balear, en ultrapassar de sobres les estimacions del doctor Moreu-Rey. Segurament, cal buscar-ne les raons en dos factors conjugats alhora: per una banda, un minifundisme lligat al creixement vegetatiu i a un tipus de poblament en disseminat que incideix sobre l'elevat nombre de topònims relatius a noms de casa; i per altra, també producte de l'increment poblacional, la multiplicació consegüent dels mateixos cognoms -agregada per la tradició de reproduir els mateixos prenom-, que inutilitza l'antroponímia legal, de manera que la denominació prenom-cognom perd la capacitat de distingir els nombrosos individus amb designació homònima.

Respecte a les dades, i després de l'obligat recompte, les xifres resultants són les següents:

ANTROPOTOPONÍMIA PITIÛSA

Topònims amb: (XIFRES ABSOLUTES)	FORMENTERA	EIVISSA	PITIÛSES
Malnom	298	2.859	3.157
Can+malnom	236	2.108	2.344
Prenom	397	2.132	2.529
Cognom	114	749	863
Total antropotopòn.	809	5.740	6.549
TOTAL TOPÒNIMS	1.025	6.778	7.803

Topònims amb: (PERCENTATGES %)	FORMENTERA	EIVISSA	PITIÛSES
	(1)	(2)	(3)
Malnom	29,0%	42,1%	40,4%
Can+malnom	23,0%	31,1%	30,0%
Prenom	38,7%	31,4%	32,4%
Cognom	11,1%	11,0%	11,0%
Total antropotopòni.	78,9%	84,6%	83,9%
TOTAL TOPÒNIMS	13,1%	86,8%	100%

(1) Percentatges sobre el total dels topònims de Formentera.

(2) Percentatges sobre el total dels topònims d'Eivissa.

(3) Percentatges sobre el total dels topònims de les Pitiüses.

De les taules anteriors es dedueix que la proporció d'antropònims (prenoms, cognoms i malnoms) en el conjunt de la toponímia pertanyent al subarxipèlag pitiús resquilla el 84%, xifra encara superada en el cas d'Eivissa (84,6%) i una mica inferior a Formentera, on s'acosta al 79%. Però cal advertir immediatament que aquestes xifres globals, tot i ésser significatives, no reflecteixen fidelment la realitat, en no contemplar els casos on apareixen a la vegada, en un mateix topònim, dos o més tipus d'antropònims (nom i cognom, nom i malnom, cognom i malnom, o les possibles modalitats commutatives), que provoquen duplicacions a la comptabilització. És el cas, per exemple, de *Can Vicenç d'en Carlos*, *Can Pere Sord*, *Ca n'Antònia d'en Marianet*, *Ca na Catalina d'en Manuel Guillem*, *Can Juanito d'en Joan Maians*, *Ca na Marieta d'en Xicu d'en Damià*, i molts d'altres que ens obliguen a ponderar aquells percentatges. De totes maneres, i malgrat que encara no disposem de xifres exactes que possibilitin la comparació amb la resta de les illes Balears, no ens arriscam gaire si afirmam que ni a Mallorca ni -encara molt manco- a Menorca són extrapolables proporcions semblants.

Tornant a les Pitiüses, resulta interessant així mateix comprovar la posició que ocupa cada un dels subgrups d'antropònims en la participació del conjunt. Així observam, tant a les dades globals com a les referides a la major de les Pitiüses, la primacia dels *malnoms*, que són presents a la meitat dels antropotopònims, seguits dels que inclouen *noms de pila* o prenoms (un 38% aproximadament) i finalment, dels que porten *llinatge* o cognom (a l'entorn del 12% restant). No obstant això, el significatiu desequilibri entre les dues illes per la major magnitud d'Eivissa no ens amaga una apreciable diferència a Formentera, on l'ordre s'inverteix, ja que el subgrup dels prenoms -amb quasi un 50%- sembla avançar el dels malnoms -que no arriben al 37%. I deim que «sembla» perquè no podem acceptar aquestes dades sense certes reticències que ens obliguen a replantejar algunes qüestions de l'antropotoponímia en general, i de la pitiüsa i formenterenga en particular. Només cal recordar, per exemple, les imbricacions dels malnoms en l'origen dels prenoms i dels cognoms, que actualment encara provoquen confusió per la coincidència entre cognoms i malnoms -especialment els referits a oficis-, i entre cognoms i prenoms, però sobretot, entre prenoms/cognoms i malnoms, en esdevenir els primers hereditaris a través de la fórmula dels *noms de casa*. Aquesta és una de les majors dificultats per distingir, partint únicament d'un criteri d'informació lingüístic, si alguns topònims relatius a noms de casa es refereixen actualment a un prenom o cognom -corresponent als actuals propietaris o habitants del lloc-, o si, contràriament, ja no té res a veure amb els qui l'habitaven i s'ha transformat en un malnom transmès pel lloc i no a l'inrevés. Ja ha estat assenyalada en altres ocasions i per altres autors la impossibilitat, sense un estudi previ específic de cada topònim, de destriar amb certesa si el nom de persona és realment un cognom, un nom de casa, o un simple renom o malnom individual, ja que la frontera entre els grups no és fàcil de descobrir; i en el present cas, volem deixar constància que, per l'excessiu volum de les dades manejades, això tampoc no ha estat possible.

A aquesta llista de dificultats manca afegir que gran part de l'antropotoponímia present a la toponímia -i en el cas que tractam, de les illes Pitiüses, la part referida és majoritària- correspon a noms de casa o de propietat generalment precedits de les

partícules *Can*, *Cas*, o les seves variants femenines (*Ca na/Ca sa*) o plurals (*Ca ses*). Es fa evident, doncs, la funció de l'antropotoponímia com a indicadora de la propietat o, més generalment, de personificació dels llocs, com per exemple, els també abundants casos de topònims on el genèric queda determinat per un antropònim, sovint també precedit per un article pronominal, que immortalitza així un personatge concret: *Caló d'en Trui*, *Torrent d'en Jai*, *Cova d'en Cavaller*, *Pedrera d'en Coix*, *Pujol d'en Garrigó*, *Camí d'en Parra*... No debades ja s'han llançat propostes de dividir els topònims en dues grans categories: els *descriptius* i els *possessius*.

ELS MALNOMS A LA TOPONÍMIA. EL CAS DE FORMENTERA

A les Pitiüses, on el grup humà es presenta més directament en contacte al voltant de la casa, entesa com a articulació relacional bàsica, i especialment a Eivissa, on la casa constitueix juntament amb la finca, i en certa manera també amb la família, una unitat gairebé inseparable, la denominació quasi exclusiva és el nom de casa. A través d'aquest s'estableixen o, més aviat, es palesen relacions entre les cases; interaccions on els membres que hi habiten actuen com a sinècdokes. És, per tant, el de les Pitiüses, el regne del nom de casa, puix que aquí absorbeix les possibilitats de significació del malnom, que es veu reduït als nuclis de població com a motiu, o en el camp en sentit sovint negatiu i quasi mai transmès.

Si ens tornam a fixar en les dades de les taules que apareixen més enrera, podem apreciar com 3/4 parts dels antropotopònims de les Pitiüses que inclouen malnoms van precedits de la partícula *Can* o, ocasionalment, de la variant *Cas*. I aquesta proporció és lleugerament superior a l'illa de Formentera, on arriba al 79,3% de l'antropotoponímia que inclou malnomenació. El poc més del 20% restant correspon a antropotopònims que, igual com els més amunt ressenyats, van encapçalats per genèrics diversos (*Molí d'en Pep Botiga*, *Penyal d'en Joan Jai*, *Torrent d'en Vicenç Botiga*, *Torre des Pi des Català*, *Illeta Redona d'en Garrigó*, *Escull d'en Palla*, *Racó d'en Fornet*, *Hort d'en Gerra*, *Secret d'en Garrigó*, *Illa d'en Forn*, *Punta d'en Talaies*, *Cova d'en Terrosel-lo*, *Torrentó d'en Toni Sord*, *Vinya de na Coixa*, *Torrent d'en Pins*, etc.).

De l'anàlisi dels primers, topònims que designen noms de casa formenterencs amb suposada inclusió de malnoms i pràcticament sempre introduïts per les partícules *Can* o *Cas* - puix que només hem recollit una excepció (*sa Serra d'en Morna*) i, per altra banda, no apareix la forma que contreu l'article estàndard *Cal-*; constatarem, en primer lloc, una doble apreciació: el predomini d'una fórmula composta, en què el nucli del topònim, que sempre és un antropònim, està determinat, mitjançant la contracció *d'en/de na*, majoritàriament per un segon antropònim (*Can Joan d'en Vicentet*, *Can Vicenç d'en Riera*, *Can Xumeu d'en Corda*) amb què s'expressa una relació familiar o de pertinença, normalment fílio-paternal o inter-conjugal que, si bé no és exclusiva de l'àmbit formenterenc, ja que també s'empra a altres indrets - Mallorca per exemple-, és a la Pitiüsa menor on assoleix la màxima densitat antropotoponímica. A Mallorca, en canvi, la fórmula, tot i ésser usual a la parla, rarament queda fixada a la toponímia, si no és eliminant la contracció (*d'en/de na*) introductòria del complement nominal.

Per altra banda, i com a conseqüència de l'anterior, crida l'atenció l'abundància de prenom -i antropònims en general- que, sota formes compostes a l'estil de les abans descrites, converteixen Formentera en el territori de major densitat -que supera fins i tot Eivissa, i en molt la resta de les Balears-, en la formació de topònims indicadors de casa a partir de prenom que, quan són així complementats en molts de casos per altres prenom, esdevenen malnoms portadors d'informació genealògica.

Resulta també destacable la migrada representació dels antropònims femenins, que, globalment, just arriben al 16% d'aquest grup. Així, ens trobam amb topònims designatoris de casa el nucli dels quals és un malnom femení (*Ca sa Mulera, Ca na Galla, Ca na Batleta Vella, Ca na Cristos, Ca na Palillos, Ca na Coixa, Ca sa Vilda, Ca na Tonis, Ca sa Baixera*), a vegades en plural (*Ca ses Francesquetes, Ca ses Ferreres, Ca ses Rieretes, Ca ses Tauetes*); o un prenom complementat per malnoms o sintagmes que en fan la funció (*Ca na Pepa Morna, Ca na Marieta d'en Xicu d'en Damià, Ca na Victòria d'en Vicenç Xinxó, Ca na Maria des Batlet, Ca na Pilar d'en Roig, Ca na Rita d'en Xicu Mateu, Ca na Catalina d'en Pere Blai, Ca n'Antònia d'en Pep Xicu, Ca na Vicenta d'en Ferrer...*). Finalment, també existeixen els casos on l'antropònim femení (prenom, malnom) és determinant d'un nucli masculí: *Can Tomeuet de na Ferrera, Can Vicenç de na Maria Jerònia, Can Pep de na Molinera, Can Vicenç de na Vicenta, Can Jaumet de na Morna, Can Lluís de na Pepa...*

Per acabar, volem deixar constància dels malnoms presents a la toponímia recollida, relativa a la nomenclatura de cases o habitatges, amb independència d'aquells prenom o cognoms que n'han passat a exercir la funció. En ordre a una classificació lògico-semàntica (Miralles, 1980) tenim:

- a) Malnoms relatius a noms de lloc: *Molí/des Molí, d'Abaix, des Racó, des Torrent, Morna (1), de sa Serra, des Pla, de l'Ajuntament, Forn, Jondal, de sa Talaiassa, Botiga, des Camp, des Pujol, de sa Punta, des Pou, de sa Palmera, des Bosc, des Monestir, de sa Platja, de sa Bodega, de ses Casetes, Baixero/Baixera (2), de sa Màquina, des Trui...*
- b) Noms de persona, prenom o cognoms: *Riera, Castelló (Casteió)/Castellonet, Ferrer, Manyà, Maians, Costa, Iern, Talaiès, Roig, Puig, Pujada, Pujolet, Pou, Bruixets, Sabina, Francesquetes, Rita, Rieretes, Tauet/Tauetes, Carlos/Carlitos, Andreu/Andreuè, Manuel, Pere, Marianet, Pep/Josep/Pepa, Jaume, Guillem, Vicenç/Vicentet/Vicenta, Xico/Xiquet, Mateu, Maria Jerònia, Armand, Rafel, Xumeu, Damià, Blaiet, Ramon, Simon, Joan...*
- c) Noms d'oficis, professions, càrrecs o ocupacions: *Batlet/Batleta, Plater, Ferrer/Ferrera/Ferreret, des Mestres, Jutge, Moliner/Molinera, Barber/Barbet, Vilda, Mossenya, de s'Hereu, Jai, Tio...*
- d) Noms que expressen qualitats físiques o morals: *Sord, Petit, Coixa, Ros, Roig, Cavaller...*
- e) Noms de coses en general: objectes, productes, estris, etc.: *Cordal/Cordeta, Palla, de sa Pella, Fumeral, Claus, Palillos, Gerra...*
- f) Noms d'animals i vegetals: *Xinxó, Gall/Gallet/Galla, Parra, Pins, des Bou,*

Conill, Xíndria, Formiga, Garrigó, Porrassinal/Porrasines (3)...

g) Altres: Anglès.

h) Dubtosos/opacs: *Corola, Mulera, Rempuixa, Pereic...*

NOTES

- (1) Nom d'una de les véndes de Sant Carles de Peralta, al municipi de Santa Eulària des Riu, Eivissa.
- (2) Nom que donen vulgarment els habitants de la Mola a tots els altres formenterers.
- (3) Planta de l'espècie *Asphodelus fistulosus*.

BIBLIOGRAFIA

- CASTELLÓ GUASP, J. (1963): "La toponímia de Ibiza y Formentera". A *Boletín Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación*, núm. 639. Palma, Mallorca, 71-85.
- CIRER, F. (1988): "Els noms de família a un poble d'Eivissa: Sant Mateu d'Aubarca". A *Miscel·lània Homenatge a Enric Moreu-Rey*, tom II. Montserrat, 41-52.
- COSTA RAMON, A. (1964): "Apuntes sobre los apellidos en las islas Pitiusas. Zona rural de Ibiza y Formentera". A *Boletín Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación*, núm. 644-645. Palma de Mallorca, 175-187.
- MASCARÓ, J. (1986): "Antropònims, usos i funcions". *Societat d'Onomàstica Butlletí Interior*, XXVI. Barcelona, 6-10.
- MIRALLES, J. (1969):: "Els malnoms". In *Lluc*, juny. Palma de Mallorca, 170-172.
- MIRALLES, J. (1980): "Normes per a l'aplec i l'estudi dels malnoms". *Societat d'Onomàstica Butlletí Interior*, I. Sant Hipòlit, 29-37.
- MIRALLES, J. (1981): "Els renoms, malnoms i noms de casa". *Societat d'Onomàstica Butlletí Interior*, V. Sant Hipòlit, 38-39.
- MOREU-REY, E. (1980): "Reflexions sobre malnoms de Mallorca, Menorca i Eivissa". A *Randa*, núm. 10. Barcelona, 51-61.
- MOREU-REY, E. (1981): *Renoms, motius, malnoms i noms de casa*. Ed. Millà, Barcelona, 251 pàg.
- MOREU-REY, E. (1982): *Els nostres noms de lloc*. Ed. Moll, Col. "Els treballs i els dies" núm. 22, Palma de Mallorca, 216 pàg.
- MOREU-REY, E. (1986): "Antroponímia i societat". *Societat d'Onomàstica Butlletí Interior*, XXVI. Barcelona, 1-5.
- MOREU-REY, E. (1991): *Antroponímia: història dels nostres prenomes, cognoms i renoms*. Publicacions Universitat de Barcelona, Barcelona, 205 pàg.